

Piliscsaba/Klotildliget nyelvi tájképe

HEGEDŰS ATTILA

1. Az utazó, ha addig nem ismert területre téved, érdeklődéssel tekint az elé táruló tájra. Számára az első benyomások lesznek a meghatározók, ezekre épülnek rá a továbbiak. Milyen emberek lakhatnak ott, mit szeretnek, mit tartanak fontosnak — és ezen attitűdök megnyilvánulnak-e a környezetükben? Hogyan nyilvánulnak meg ezek látható formában az idegen számára még a lakosokkal való közvetlen találkozás előtt? Mit mond a sajátos nyelvi tájkép a településről? Összefügg-e ez a nyelvi tájkép a helynevek ismert kategóriáival, több-e ennél vagy kevesebb, vagy egyszerűen csak más? Ebben a rövid írásban ezen kérdések megválaszolására teszek kísérletet Piliscsaba város és ennek egyik része, Klotildliget nyelvi tájképének megrajzolásával.

2. A nyelvi tájkép fogalma a szociolingvisztikában nagyjából az 1990-es évektől kezdve jelenik meg mint tanulmányozandó, a nyelv, a táj és az ember háromszögében megjelenő jelenség. „A nyelvi tájkép a köztereken megjelenő feliratok összességét foglalja magában” (GALGÓCZI-DEUTSCH 2013: 145): „A közúti jelzőtáblák, a hirdetőtáblák, az utcanevek, a helynevek, a kereskedelmi egységek jelzései és a kormányzati épületek nyilvános feliratai alkotják az adott terület, régió vagy városi agglomeráció nyelvi tájképét” (GORTER 2017: 32). A nyelvi tájképre irányuló vizsgálatok sikerrel tudják megragadni a városokban megfigyelhető különböző rétegeknek, csoportoknak az együttélés különböző szinterein megnyilvánuló, nyelvileg is megragadható különbségeit, megjelenési sajátosságait. Az idézetben előforduló „nyilvánosság” a fő szempont, a szembe-tűnőség, az azonnali hatás pillanatnyiséga. Ugyanakkor az itt megemlített helynevek általánosságban egy további, egy mélyebb megismerés felé is teret nyitnak/nyithatnak, hiszen — amint RESZEGI KATALIN írja — „a helynevek tanulmányozása tehát sokat elárul a nyelvről, a közösség értékeiről, hiedelmeiről, a környezetről, a gazdaságról és a történelemről, e nyelvi elemek ugyanis tükrözik az emberek alapvető kapcsolatát a lakóhelyükkel, illetve a területre vonatkozó enciklopédikus tudásukat” (2018: 174).

A nyelvitájkép-kutatás a magyar nyelvű szakirodalomban főként a határainkon túli, a kisebbségben élő magyarságnak a helyi nyelvi tájképben való megje-

lenését dokumentálja (vö. BERÉNYI szerk. 2013, TÓDOR-TANKÓ-DÉGI szerk. 2017, SORBÁN 2021). A többnyelvű környezetben a köztereken megjelenő névtábláknak ugyanis szimbolikus jelentése van, VUKOV RAFFAI ÉVA szerint a táblák megtervezésében benne van a tervező saját világlátása és nyelvi attitűdje, továbbá benne van az ott élő lakosság azzal, hogy kinyilvánítja álláspontját a táblákkal, feliratokkal kapcsolatban (2013). BENÓ ATTILA szerint: „az elsődleges vizuális realitáson túlmenően annak a nyelvpolitikai, ideológiai háttérnek a feltárása látszik hasznosnak, amely magyarázatot ad a nyelv vizuális köztereken való megjelenítésének kérdéseire. A szociolingvisztikai kontextus elemzése szempontjából az tekinthető relevánsnak, hogy mire utal, miről vall közvetve vagy közvetlenül a nyelvi tájkép, a vizuális környezet” (2018: 43). A nyelvi tájképben tehát megmutatkozik a nyelvpolitika, a nyelvi ideológiák, a nyelvek etnolingvisztikai vitalitása, a nyelvek viszonya, diglosszia jellegű funkcionális eltérések, a nyelvek jogi státusa; a nyelvek presztízse; a politikai és szimbolikus hatalmi viszonyok; mindez összefüggésben van az identitásképzéssel és -erősítéssel két- és többnyelvűségi helyzetben; mindezek mellett pedig a nyelvi tájkép révén kirajzolódnak a nyelvi tervezési feladatok is (uo.).

A nyelvi tájkép azonban nem csak szinkrón szempontból vizsgálható, hanem történeti változásában is: fotók, képeslapok, bélyegek és azok felülbélyegzése, összeírások nyelvi változása stb. (vö. GALGÓCZI-DEUTSCH 2013, CSERNICKSKÓ 2016, KOZMÁCS 2018) egyaránt adalékol szolgálhat a nyelvi tájkép változása szempontjából. Mindez illusztrálhatja a népesség, a viselkedési formák, a mentalitás megváltozását, jelentheti a terület megváltozását (pl. új lakóparkok létrejötte, új építési telkek kialakítása, telkek felaprózódása stb.), és jelenthet divatváltozást is.

3. Piliscsaba település Pest vármegye északnyugati részén a Pilisvörösvári járásban található, 2013-tól városi rangú, népessége mintegy 8 500 fő. A település környéke évezredek óta lakott hely, a törökök idejében azonban teljesen lakatlanná vált. A Budáról Esztergomba tartó út (10-es főút) mellett található város csak a 18. században települt újjá, amikor is szlovák, majd német nyelvű telepek költöztek a helységebe. 1781-ben készült el a barokk katolikus templom. A klarissza rend által birtokolt település a rend feloszlata után 1808-tól kezdve József nádor birtokába került. Fia, József Károly főherceg örökölte apja birtokát és rajta létrehozta a Klotild villatelepet, melyet feleségéről nevezett el. Az Esztergom–Budapest vasútvonal 1895-ös megnyitása nagy jelentőségűvé vált *Klotildliget* (ma vasúti megálló nevében látható a felirat) megteremtésében, olyannyira, hogy a telep 1925-ben kivált a községből, de 1950-ben visszacsatolták Piliscsabához.

A 19. és a 20. század folyamán az egyesített község nemzetiségi arányai megváltoztak, egyre több magyar és cigány lakos települt be. Ennek a lakosságváltozásnak sajnos része volt az is, hogy 1946-ban 1 195 német ajkú és származású

embert telepítettek erőszakkal Németországba (VÖRÖS 2016: 126). A 2011-es népszámlálás során a lakosok 86,4%-a magyarnak, 4,1% cigánynak, 7,1% németnek, 1,5% szlováknak mondta magát.

A részben még ma is elkülönülő Klotildliget mellett a városhoz több lakópark is tartozik: Csabagyöngye, Magdolna-völgy, Garancstető, Garancsliiget, Fényesliiget, Álomvölgy. 1994-ben a helységbe települt a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kara, mely 26 év után elhagyta a várost. Campusa a rajta levő épületekkel a Makovecz Alapítvány kezelésébe került. A Templom téren található a Hauck János Német Nemzetiségi Iskola, a József Attila úton a Dr. Szepesi László Mezőgazdasági Technikum, Szakképző Iskola és Kollégium, a Béla király úton pedig a Páduai Szent Antal (2013-ig Ward Mária) Katolikus Általános Iskola és Gimnázium.

4. A városra jellemző számos vonás, amely a Budapest környéki agglomeráció településeire is jellemző. Budapest felől érkezve szembeötlik az *Aldi*, a *Mol*, a *Rossmann*, a *Diego*, majd a *Coop* több üzlet feliratán is. Alig beérve a városba, egy hosszú téglafal (mögötte a Pázmány Péter Katolikus Egyetem egykori campusa — a rajta levő épületek feliratai [*Justineum*, *Anselmianum*, *Augustineum*, *Stephaneum* stb.] már csak a mikrokörnyéket jellemzik), melyre valaki fehér festékkal, nagy betűkkel a következőt festette: *sic transit gloria mundi*. A latin nyelvű felirat többrétegű utalást tartalmaz, melynek értelmezéséhez szükséges egyrészt a történelmi tapasztalat (egykor itt magyar katonai laktanya volt, melyet 1945 után a szovjetek foglaltak el [megépítve mellette emeletes öröklakásaikat is a tiszték és családjaik számára]); másrészt az ismeret arról, hogy a Bölcsészkar eredeti törekvése (alapító dékánja nyomán) az erős latin irányultság; és felötlik benne a piliscsabai egyetemi oktatás fellendülése és lassú elhal(aszt)ása is. A városba beérkezhetünk a 1133-as közúton Zsámbék–Perbál–Tinnye felől is. Még a város névtáblája előtt találjuk az *Üvegtigris* filmekből jól ismert büfét (és rajta a feliratot) a Garancsi-tó partján. A város hangulatához ez is hozzájárul: az idegen utazóban felidéződhet ennek emléke és ezáltal az „ittthon (Magyarországon) vagy” élménye is. Noha a büfét már nem Lali (Rudolf Péter) üzemelteti, a bódé jelenléte (főként esti kivilágításában) az ide/haza térő számára az otthon érzését jelenti (környéke pedig a város lakóinak kedvelt pihenőhelye)

A városban nem jellemzőek az idegen nyelvű feliratok. Találunk ugyan néhányat (pl. *Aynex Kft. Exoticland*, *Euroknife*, *Pilis Gym*, *B-Angel Pilis Security*, *Topic Center* stb.), de ezek a piliscsabai kereskedelmi, üzleti életben számra elenyészőek. Idegen elemet néhány egyházi jellegű intézmény nevében találunk még (*Josephinum*, *Béthel Evangélikus Missziói Otthon*, *Siló Önálló Élet Központ és Társasotthon* [Siloe: a Gihon-forrás vizét a városba vezető csatorna Jeruzsálemben]). A városban (és főként Klotildligeten) egykor több szerzetesrend is tevékenykedett, ezért sem meglepőek a több helyen is megjelenő egyházi intézmé-

nyeket jelölő feliratok (*Lelkiszolgálat Háza, Római Katolikus Plébánia, Nagyboldogasszony Ház, Karitás Római Katolikus Egyházi Szeretetszolgálat*), még a *Klarissza Udvar, Klarissza Ház* is (melyben a városi könyvtár is található) ezt az egykori egyházi tulajdonosokra utaló nevet hordozza.

A kisvárosban számos (mintegy tájékoztató jellegű) felirat található, mely csupán a funkcióra utal [mivel ezeket általában intézményjellegűnek tartom, a helyesírásban is ezt az intézményjellegűt követem] (*Gyógyszertár, Városháza, Sportpark, Gyermekfelügyelet, Gyógytorna, Kézi Autómosó, Pékség Cukrászda, Lovarda, Falumúzeum, Pékség Kávézó, Filléres Bolt, Takarékszövetkezet, Fodrászat Kozmetika, Cserepeslemezek, Posta, Lovas Családi Udvar, Piac, Faiskolai Lerakat, Kézműves Kovászos Pékség Kávézó Mannázó* [!], *Szociális Gondozó és Családsegítő Központ* stb.). Több esetben ez a szimpla funkciójelleg kiegészül fantáziánévvel is (*Stílus Hajvágószalon, M.Á.K. Kézműves Cukrászda, Továbbjutás Rendezvénykert, Kipp-Kopp Angol-Magyar Családi Bölcsőde, Óperenciás Gyerekkönyvek és Játékok Háza, Pont Kereskedés, Árkus Irodatechnika, Salvia Gyógyszertár, Édes Anna Cukrászda, Udvarház Üzletközpont, Napsugár Óvoda, Onix Szépségbarlang, Balance Masszázsstúdió* stb.), és meglehetősen sok tábla tartalmazza/hirdeti az itteni vállalkozók, boltok, cégek személynévi elemeit (*Paxián Ingatlaniroda, Újvári Gumi, Hámori Autósbolt, Baják és Társa Építőipari szolgáltató Kft., Hermann Optika, Kohlhoffer Faipari Kft., Lantos Ékszer, Szlójó* [Szlovák József nevének kezdőbetűiből] *Kft. Hús-, Hentesáru, Emese Zöldség Gyümölcs, Csordi Autó Autósbolt, Dalos Építőanyag, Peller Kő, Csiki és Társa Kkt., Styevola és Fia Kft., Eta néni vendéglője, Kati néni kocsmája* stb.). Eme utóbbi vonás utal a vállalkozás/vállalkozó megbízhatóságára: a helyi közéletben ismerik a személyt, aki nevét is adja a munkájához, vállalkozásához. Megbízhatóság, kölcsönösség jellemzi tehát nagy mértékben az itteni emberi kapcsolatokat. Néhány esetben a felirat nem kellően tájékoztató, az idegen számára nem egyértelmű: ilyen például a *Céh Egyesület* felirat, mely nem intézmény, hanem egy közösségi ház falán olvasható, a *Márkakő Kft.*, a *Pepi Sped Kft.* melyeknek neve nem túl sokat árul el a funkcióról, inkább csak sejteti a tevékenységet, a *Tűzmadár Kft.*, amely háztartási készülékeket forgalmaz. Szójátékot tükröz a *Béfonya* [egy zöldség-gyümölcs kereskedés] cégfelirat.

Van néhány felirat, melynek szimbolikus jelentősége van. Ilyen a *Falumúzeum* (egykori *Udvarház*) és a *Piac* mellett található, az egykori Nagy-Magyarország szétszakadását ábrázoló emlékmű, melynek felirata: „*Összetartozunk*”. Néhány, a város életében korábban fontos szerepet betöltött személy emléktáblájának felirata is ezt a helyi összetartozás-érzést erősíti: *Dr. Mindszenti Imre* (több évtizeden át a város családorvosa volt) emléktáblája az orvosi rendelő kertjében, *Hidas György* (pedagógus, néptáncoktató) emléktáblája a *Városháza* kertjében. És ehhez az összetartozás-érzéshez tartozónak érzek egy bon mot-t: „Miből élnek

az itteniek? Egymásból.” A szombati piac napján a termelők ugyanis elhozzák ma is a terményeiket a központi Piacra, továbbá e mondásnak megvan a korábbi időkre utaló alapja is: a falusiak közül többen vállaltak egykor állást a módosabb klotildligeti villatulajdonosoknál házmesterként (a villa őrzése), kerti munkásként (VÖRÖS 2016: 100).

A városképhez hozzátartoznak a közterületelnevezések is. Ezekben ugyanúgy, mint az országban általában (mind az utcanevekben mind a terek elnevezésében) gyakoriak a tiszteleti elnevezések, ilyenek olvashatók a már említett oktatási intézmények névtábláin, és ez található a *Benedek Elek Óvoda* nevében is. Jellemző különbség figyelhető meg ugyanakkor a régi falu és az újabb részek közterületelnevezései között. Az egykori falu ugyanis a Fő út két oldalán és attól délre települt, az utcanevek itt általában motiváltak: *Garancsi út, Kálvária út, Hegy utca, Máriapark utca, Árok utca, Végső utca, Új utca, Temető utca*. Klotildligeten a *Kenderesi út, a Hegyalja utca, Szántói út* és a *Csévi út* kivételével a tiszteleti névadás dominál, a magyar történelemben és kultúrában jelentős személyek nevei köszönnek vissza az utcanévtáblákról: Kossuth Lajos, Petőfi Sándor, Deák Ferenc, Széchenyi István, Damjanich János stb. Van azonban két egyéb sajátossága is a klotildligeti közterület-elnevezéseknek. Mivel ez a terület mesterségesen alakított ki, elnevezései is egy jellegzetes névbokrosítás termékei: királynevek jelennek meg a kelet-nyugati hosszanti közlekedésben (*Szent István király útja, Szent László király útja, Kálmán király útja, Béla király útja*), illetőleg Klotildliget nyugati részén az *Álmos vezér útja, Árpád vezér útja* és az *Attila út* mutat sajátos névbokrosulást. A másik jellegzetesség a terület életében meghatározó, azzal összefüggésbe hozható személyek névadói szerepe. Így megjelenik a személy a *József főherceg tér, a Klotild tér* (az ő nevük a terület egykori tulajdonosára utal) és a *Dévényi Antal utca* elnevezésében (Dévényi Antal erdőmérnök a pilisi terület újra fásításának kiemelkedő alakja, akinek nevét a Nagy-Kopaszon (447 méter) álló *Dévényi Antal-kilátó* is őrzi). Névbokrosítást találunk még a Magdolnavölgy lakóparkban is (*Kőrís fasor, Nyárfa fasor, Juhar fasor*).

A feliratok, táblák között találunk egy mosolyt fakasztó táblát is: a *Piliscsaba* vasútállomásnál három, azonos méretű táblát állított fel a sínek mellett a MÁV, rajtuk ez áll nagy betűkkel: „Az átjáró csak a peronok megközelítésére vehető igénybe”. Logikus következtetés: elhagyásukra már nem. E felirat azért is megmosolyogtató, mert a klotildligetiek számára gyalogosan csupán ezen az átjárón közelíthető meg a város többi része, a tábla értelmetlensége önmagáért beszél.

Összegzésként: mit árul el ez az így bemutatott nyelvi tájkép az itt élő közösségről? Piliscsaba is beletartozik abba a sorba, melybe számos, faluból lett település beleillik: nincs(enek) egységes városi tere(i), legfőbb „ere” a város belterületén Fő utcának nevezett 10-es országút a maga erős forgalmával, szatellit lakóparkok a maguk külön életével, hiányos burkolatú és csatornázottságú utcák

— de mindezek ellenére (bár az idegen ebből nem sokat lát) élénk közösségi élet jellemzi. Egy magyar kisváros, amelyben a különböző nemzetiségek magyar közösségként élnek, megőrizve nemzetiségi identitásukat (erről szól a német nemzetiségi iskola, a szlovák nyelvtanfolyamok, a Céh Egyesület cigány rendezvényei), a munka becsületét (erre utalnak a személynévvel jelölt vállalkozások), az egymás iránti érdeklődést (a közösségi élet eseményei a szüreti felvonulás és bál, a Csaba-napok rendezvénysorozat, a *Csücsökben* (a név feliratát lásd VÖRÖS 2016: 79) nyaranként megrendezett utcabál stb.; a *Piliscsaba SE* táblája pedig felidézi a sportéletet).

5. Milyen viszony lehet a nyelvi tájkép és a helynévgyűjtés között? Elősegítheti-e a nyelvi tájkép szociolingvisztikai ismerete az adott helység mélyebb megismerését? Nem felesleges információk halmaza-e a nyelvi tájkép rögzítése? E kérdések a Magyar Nemzeti Helynévtár Program esetében óhatatlanul felmerülnek. Szögezzük le: a nyelvi tájkép vizsgálata szinte kizárólag csak a belterületi neveket (és azoknak is csupán egy részét) hozza felszínre: utcanevek, emlékhelyek táblái, jelentősebb, felirattal rendelkező épületek feliratai tartozhatnak ide. Egykor a külterülethez tartozó, később azonban a beépített belterület egységeként a település lakosai által ismert elnevezések csak burkoltan és esetlegesen jelennek meg a nyelvi tájképben (így például a *Szállás*, amely településrészt ma is mindenki így ismeri, csak a *Szállás utca* névrészeként őrződik meg a névtáblán; vö. még ide *Csücsök*, VÖRÖS 2016: 79). Ugyanakkor viszont a gyűjtési útmutató felhívja a figyelmet a település nyelvi helyzetének megismerésére (E. NAGY–SZILÁGYI–VARGA–KIS 2022: 4.1.3), noha a szerzők e helyen az eltérő nyelvű lokális közösségek megismerését tartják fontosnak (és ez Piliscsaba esetében is érvényes lehet), de az egynyelvű közösségek esetében is előnyös lehet a gyűjtő számára a közösség mélyebb megismerése. A gyűjtési útmutató problémaként nevezi meg bizonyos épületek neveinek a státusát, és a helyi szokások megismerését ajánlja, nevezi követendőnek (vö. 5.4.), ehhez pedig a nyelvi tájkép feltáró munkája szintén használható. Az útmutató leszögezi: „Az optimális gyűjtési stratégia azt követően alakítható ki, ha legalább bizonyos mértékben megismertük a települést. A terepmunka megkezdése előtt nagy vonalakban már tisztában kell lennünk a település méretére, lakosságára, közigazgatási és (főként a határon túli települések esetében) nyelvi helyzetére vonatkozó adatokkal. Kizárólag ezeknek az ismereteknek a birtokában tudjuk eldönteni, hogy milyen közösségeket számon tartva, milyen lokális egységekben gondolkodva lehet a lakosság által használt nevek legnagyobb részét összegyűjteni” (E. NAGY–SZILÁGYI–VARGA–KIS 2022: 4.1.4.). Ugyanez a forrás igényként fogalmazza meg (4.2.1.) a település gazdasági-társadalmi helyzetének megismerését is. Ehhez különböző, esetlegesen elérhető forrásokat említ — ezeket pedig kiegészítheti, esetenként pótolhatja a nyelvi tájkép ismerete.

Irodalom

- BENŐ ATTILA 2018. Névtáblák, ideológiák, szimbolikus jelentések. In: TÓDOR ERIKA-MÁRIA-TANKÓ ENIKŐ-DÉGI ZSUZSANNA szerk., *Nyelvi tájkép, nyelvi sokszínűség 1.* Kolozsvár, Scientia Kiadó. 43–54.
- BERÉNYI JÁNOS szerk. 2013. *Tudományos diszkurzusok konferenciakötet.* Vajdasági magyar tudóstalálkozó 2013 Szabadka, 2013. április 13. Újvidék, A Vajdasági Magyar Akadémiai Tanács.
- CSERNICKÓ ISTVÁN 2016. A változás megragadása a nyelvi tájképben: Kárpátalja példája. *Magyar Nyelv 112*: 50–62.
- GALGÓCZI-DEUTSCH MÁRTA 2013. A változó szociokulturális környezet tükröződése a nyelvi tájképben, Hódmezővásárhely példáján. *Névtani Értesítő 35*: 145–156.
- GORTER, DURK 2017. A nyelvi tájkép tanulmányozása: bevezetés a tudományterületbe. *Regio 25/3*: 31–49.
- KOZMÁCS ISTVÁN 2018. *Egynyelvű környezet, többnyelvű terek.* In: TÓDOR ERIKA-MÁRIA-TANKÓ ENIKŐ-DÉGI ZSUZSANNA szerk., *Nyelvi tájkép, nyelvi sokszínűség 1.* Kolozsvár, Scientia Kiadó. 221–227.
- E. NAGY KATALIN-SZILÁGYI-VARGA ZSUZSA-KIS TAMÁS 2022. *Bevezetés a helynévkutatásba.* URL: <https://mnytud.arts.unideb.hu/bevhnkut/>
- RESZEGI KATALIN 2018. Helynevek — térszemlélet — mentális térkép. A nyelv, a helynevek és a tér összefüggései. *Magyar Nyelv 114*: 169–184.
- SORBÁN ANGELLA 2021. Melyik utca? Melyik tér? Nyelvi tájkép és szóbeliség. A diszkurzív térépítésről kisebbségi nézőpontból. *Kisebbségi Szemle 6/1*: 7–26.
- TÓDOR ERIKA-MÁRIA-TANKÓ ENIKŐ-DÉGI ZSUZSANNA szerk. 2017. *Nyelvi tájkép, nyelvi sokszínűség 1. Nyelvhasználat, nyelvi tájkép és gazdasági élet.* Csíkszereda.
- VÖRÖS ILDIKÓ 2016. *Klotildliget.* Budapest, Rabb-Infomédia Bt.
- VUKOV RAFFAI ÉVA 2013. A kódolt identitás mint a nyelvi tájkép alapeleme. In: BERÉNYI JÁNOS szerk., *Tudományos diszkurzusok: Konferenciakötet. Vajdasági Magyar Tudóstalálkozó 2013.* Újvidék, Vajdasági Magyar Akadémiai Tanács. 178–183.

The Linguistic Landscape of Piliscsaba/Klotildliget

Hungarian National Toponym Directory Program undertakes the documentation of historical toponyms of the Carpathian Basin. Elemental demand of the revealing collection is to collect the toponym body of the given place by representing many aspects. One of these aspects is the presenting of the so-called “linguistic landscape”: What is the general impression of a foreigner based on the labels, boards, street names etc. of the place? What linguistic differences can be found in the names given by different nationalities? How dominant are the labels that are international or belonging to other languages? Is there any among them referring to local characteristics? The setting of the linguistic

landscape must be an important preparatory work of the collection. This study aims to contribute to this work by presenting the labels of the city of Piliscsaba with an eye on the possibly existing differences between the various parts of the city.

Keywords: linguistic landscape, toponym collection, name and local community, sociolinguistics

Hegedűs Attila
ORCID: 0009-0005-2971-0430
Pázmány Péter Katolikus Egyetem
hegedus.attila@btk.ppke.hu